

Ս. Ա. ԱՐԱՍՅԱՆ, Ա. Բ. ԱՐԱՍՅԱՆ

**ԼԵՈՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ 6—20 ՏԱՐԵԿԱՆ
ՏՂԱՆԵՐԻ ԵՎ ԱՂՋԻԿՆԵՐԻ ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ
ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ ՄԻՆՉԵՎ ԱՐՑԱՆՑԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ, ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ
ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՎ ԴՐԱՆԻՑ ՀԵՏՈ**

Հոդվածում տեղեկություններ են բերվում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության 6—20 տարեկան տղաների և աղջիկների ֆիզիկական զարգացման մարմնաչափական հիմնական (սոմատոմետրիկ) ցուցանիշների մասին արցախյան պատերազմից առաջ (1987), պատերազմի ժամանակ (1993) և պատերազմից հետո (1998): Հետազոտված բոլոր երեխաների, դեռահասների, պատանիների ու հասուն մարդկանց մարմնաչափական զարգացման հիմնական ցուցանիշները (զանգված, մարմնի հասակ, կրծքի շրջագիծ) պատերազմից առաջ՝ խաղաղ ժամանակաշրջանում եղել են միջինում նշանակալի բարձր, քան պատերազմի ժամանակաշրջանում (1993): Պատերազմից հետո հրադադարի շրջանում այդ ցուցանիշները որոշ չափով աճել են, սակայն 1998 թվականին դրանց մի մասը նախապատերազմյան ժամանակաշրջանի բնականոն (ֆիզիոլոգիական) ցուցանիշների համեմատությամբ դեռ լրիվ չեն վերականգնվել ($t > 2$): Ստացված տվյալներից կարելի է եզրակացնել, որ ԼՂՀ-ում տևական շրջափակումների և Ադրբեյջանի կողմից իր ազատ ինքնորոշումը պահանջող հայ ժողովրդի վզին փաթաթած տևական պատերազմի տարիներին (1991—1994 թթ.) 6—20 տարեկան տղաների և աղջիկների ֆիզիկական զարգացման հիմնական ցուցանիշներում տեղի է ունեցել ապառ (ոետարդացիա) և դրանց վերականգնումը պատերազմից չորս տարի հետո դեռ լրիվ չի ավարտվել:

ԼՂՀ-ում մարդկանց ֆիզիկական զարգացման ուսումնասիրությունը մենք սկսել ենք 1985 թվականից, որի համար հիմք է ծառայել այն համազանցը, որ մինչև այդ նմանատիպ հետազոտություններ չեն կատարվել [1]: Խաղաղ ժամանակաշրջանի բնականոն զարգացման ցուցանիշները հիմք համդիսացան ուսումնասիրությունները շարունակել մաս Ադրբեյջանի կողմից Արցախի շրջափակումների և նրան դաժան ու ավերիչ պատերազմի մեջ ներքաշման շրջանում և պատերազմից հետո հրադադարի ընթացքում:

Ռուսաստանում վերջին տարիներին երեխաների և դեռահասների ֆիզիկական զարգացման ուսումնասիրությունը շարունակել են մի շարք հեղինակներ [4, 5, 6, 7, 8]:

Հետազոտությունները կատարվել են տարիքային ֆիզիոլոգիայում և հիգիենայում ընդունված մեթոդներով: Ստացված ցուցանիշների կենսաչափական (քիոմետրիա) մշակումների համար (1987 թ.) կազմվել են մարդկանց սեռահասակային

խմբեր՝ յուրաքանչյուրում ընդգրկելով 120 մարդ, մյուս տարիներին՝ 100-ական մարդ: Յուրաքանչյուր ցուցանիշի համար որոշվել է համակշռված միջինը (M), համակշռված միջինի բառակուսային շեղումը (σ), միջին բառակուսայինի սխալը (m), տարբերության հավաստիությունը (t), դիտողությունների անհրաժեշտ ծավալը (n) և որոշ այլ ցուցանիշներ:

ԼՂՀ-ում 6—20 տարեկան տղաների և աղջիկների մարմնի զանգվածի ուսումնասիրությունը (աղյուսակ 1) ցույց է տալիս, որ պատերազմից առաջ այն եղել է նշանակալի բարձր, սակայն շրջափակումների և պատերազմի տարիներին նվազել է և 1993 թվականին եղել է շուրջ 3—6 կգ-ով պակաս: Ընդ որում, այդ տարբերությունները բոլոր սեռահասակային խմբերի համար եղել են հավաստի ($t>3$):

Պատերազմից հետո, 1994 թվականից սկսած, մարդկանց մարմնի զանգվածի ցուցանիշը սկսել է աճել սակայն 1998 թ. դա գրեթե լիովին վերականգնվել է միայն 6—15 տարեկան տղաների և աղջիկների մոտ ($t<2$), իսկ 16—20 տարեկանների մոտ դեռ մնացել է հավաստի չափով փոքր ($t>3$): Թիվ 1 աղյուսակից հետևում է, որ տղաները սեռահաստնացման սկզբից մինչև հասունության շրջանի վերջը (13—20 տ.) մարմնի զանգվածի ցուցանիշով գերազանցում են իրենց հասակակից աղջիկներին ($t>2$):

6—20 տարեկան տղաների և աղջիկների մարմնի հասակի ուսումնասիրության վերլուծությունը (աղյուսակ 2) ցույց է տալիս, որ այդ ցուցանիշները պատերազմից առաջ (1987) ևս եղել են նշանակալի բարձր: Ընդ որում, տղաների և աղջիկների մարմնի հասակի ցուցանիշները մինչև 13 տարեկան հասակը էապես չեն տարբերվել: 14—15 տարեկան հասակում աղջիկները հասակի ցուցանիշով գերազանցել են հասակակից տղաներին: Սակայն 16—20 տարեկան հասակում տղաները նշանակալի չափով գերազանցել են աղջիկներին ($t>2$):

Շրջափակումների և պատերազմի տարիներին տղաների և աղջիկների մարմնի հասակը (աղյուսակ 2) ևս ապաճել է և 1993 թվականի բոլոր սեռահասակային խմբերում եղել է նշանակալի ցածր, քան 1987 թվականին: Հետապատերազմյան տարիներին (1994—1998 թթ.) ուսումնասիրվածների մարմնի հասակում սկսվել է որոշ առաջընթաց, որը գրեթե լրիվ վերականգնվել է միայն 17—20 տարեկանում ($t<2$), մինչդեռ 6—13 տարեկանների մոտ դրանք մնացել են դեռ նշանակալի (հավաստի չափով) ցածր ($t>2$):

6—20 տարեկան տղաների և աղջիկների կրծքի շրջագծի ուսումնասիրությունը (աղյուսակ 3) ցույց է տալիս, որ պատերազմից առաջ այն եղել է նշանակալի բարձր, սակայն տևական շրջափակման ու պատերազմի ընթացքում զգալիորեն իջել է, որը 1993 թվականին մախապատերազմյան շրջանի համեմատ փոքրացել է և այդ տարբերությունը եղել է հավաստի ($t>3$): Պատերազմից հետո կրծքի շրջագծի ցուցանիշը հրադադարի 4 տարիների ընթացքում վերականգնվել է հիմնականում 6—9 տարեկան տղաների և 6—8 տարեկան աղջիկների մոտ, մասամբ նաև 19—20 տարեկանների մոտ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աղայան Ս. Ա., Աղայան Ա. Բ.— ԼՂՀ 6—12 տարեկան տղա և աղջիկ երեխաների ֆիզիկական զարգացման համալիր գնահատման տեղեկատու: ԼՂՀ կրթության և գիտության մախարարություն, Ստեփանակերտ, 1999 թ.:
2. Աղայան Ս. Ա., Աղայան Ա. Բ.— ԼՂՀ 13—20 տարեկան տղաների և աղջիկների ֆիզիկական զարգացման համալիր գնահատման տեղեկատու: ԼՂՀ կրթության և գիտության մախարարություն, Ստեփանակերտ, 1999 թ.:
3. Աղայան Ս. Բ., Աղայան Ս. Ա.— Դարաբաղցիների հասակի տարեկան փոփոխությունները ծնված պահից մինչև 20 տարեկան հասակը: Զեկ. թեզիս. Արցախի պետական համալսարան: Հանրապե-

տական գիտական կոնֆերանս նվիրված Շուշիի ազատագրման 8-րդ տարեդարձին (10—11 մայիս, 2000 թ.), Ստեփանակերտ, 2000 թ.:

4. Антропова М. В. - Гигиена детей и подростков, М., 1982 г., стр. 45-70.
5. Ермолаева Ю. А. - Возрастная физиология, М., 1989, стр. 26-48.
6. Басянец Л. М., Иванова О. И. - Возрастные особенности физического развития школьников 8-17 лет, Сум. пед. ин-т, Сумы, 1996 г.
7. Рожевский Л. А., Широкова Г. А., Гусева Н. А. - Физическое развитие, степень зрелости сельских детей. Экология человека. 1998, № 1, стр. 70-74.
8. Силивина Л. П., Лопатина Т. П. - Физическое развитие детей как индикатор экологического состояния территории. Экол. детства, соц. и мед. проблемы. Материалы Всерос. научной конфер., Санкт-Петербург, 22-24 ноября, 1994 г. Спб, 1994 г., стр. 49-50.

Աղյուսակ 1

ԼՂՀ-ի 6—20 տարեկան տղաների և աղջիկների մարմնի զանգվածը (կգ) ար-
ցախյան պատերազմից առաջ (1987 թ.), պատերազմի ժամանակ (1993 թ.) և պա-
տերազմից հետո (1998 թ.):

Տարիքը	1987 թ			1993 թ				1998 թ			
	M	±σ	±m	M	±σ	±m	t	M	±σ	±m	t
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
տղա											
6	20,3	2,31	0,23	15,6	2,20	0,20	19,5	17,9	3,40	0,34	5,85
7	23,4	2,80	0,28	18,8	2,50	0,25	12,1	21,0	3,70	0,37	5,22
8	25,0	4,50	0,45	21,0	3,50	0,35	7,02	23,3	3,10	0,33	3,10
9	28,0	3,80	0,38	24,2	3,60	0,36	7,31	26,0	3,20	0,32	4,34
10	30,3	4,20	0,42	25,7	4,10	0,41	7,80	27,7	5,40	0,54	4,26
11	34,8	5,60	0,56	31,0	4,80	0,48	5,14	31,0	5,10	0,51	5,00
12	38,8	6,60	0,66	34,8	6,40	0,64	4,34	34,8	5,20	0,52	4,76
13	42,2	5,30	0,48	37,1	5,50	0,55	6,99	39,1	4,90	0,49	4,46
14	46,9	7,20	0,66	41,5	6,40	0,64	5,87	44,3	5,20	0,52	3,10
15	54,1	8,20	0,75	50,2	7,20	0,72	3,55	50,2	8,10	0,81	3,55
16	58,0	8,60	0,79	54,0	7,60	0,76	3,64	56,0	8,40	0,84	1,74
17	61,8	9,70	0,88	57,2	8,0	0,80	3,70	60,5	8,30	0,83	1,07
18	64,0	7,60	0,69	58,0	7,80	0,78	5,45	63,2	8,80	0,88	1,07
19	67,6	8,80	0,80	62,0	8,20	0,82	4,39	66,6	9,10	0,91	0,83
20	70,8	8,40	0,77	64,0	7,60	0,76	6,18	68,0	8,40	0,84	1,75
աղջիկ											
6	20,3	2,84	0,28	15,4	2,20	0,22	13,6	18,6	4,60	0,46	3,15
7	23,0	3,63	0,36	18,7	3,20	0,32	8,96	20,2	3,40	0,34	3,60
8	24,0	3,99	0,40	20,0	3,50	0,35	7,55	22,4	3,50	0,35	3,10
9	27,2	4,07	0,40	24,0	3,80	0,38	5,82	25,2	3,60	0,36	3,70
10	31,2	4,71	0,47	26,1	4,20	0,42	8,10	28,4	5,50	0,55	3,89
11	35,1	6,50	0,65	30,0	5,00	0,50	6,22	31,1	5,70	0,57	4,74
12	39,6	7,10	0,71	34,1	6,10	0,61	6,04	34,7	7,80	0,78	5,38
13	43,7	5,80	0,53	37,9	5,50	0,55	7,63	40,2	7,80	0,78	3,72
14	50,1	7,70	0,70	44,2	6,80	0,68	6,02	46,8	7,80	0,78	3,00
15	53,0	7,60	0,69	47,4	6,60	0,66	5,89	49,4	8,60	0,86	2,27
16	55,1	6,90	0,63	50,4	6,20	0,62	5,34	53,5	6,30	0,63	1,80
17	57,2	9,80	0,88	53,2	7,20	0,76	3,49	55,4	7,50	0,75	1,55
18	59,1	8,80	0,77	54,5	7,70	0,77	3,98	55,5	8,60	0,86	1,64
19	60,0	8,50	0,78	55,0	5,80	0,58	5,15	56,8	8,50	0,85	1,04
20	61,0	8,60	0,78	55,2	6,60	0,66	5,74	58,8	8,50	0,85	1,42

ԼՂՀ-ի 6—20 տարեկան տղամների և աղջիկների մարմնի հասակը (սմ) արցախյան պատերազմից առաջ (1987 թ.), պատերազմի ժամանակ (1993 թ.) և պատերազմից հետո (1998 թ.):

Ձևաթու	1987 թ			1993 թ				1998 թ			
	M	±σ	±m	M	±σ	±m	t	M	±σ	±m	t
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
տղա											
6	114,7	4,50	0,45	111,5	4,00	0,40	5,33	113,2	5,60	0,56	2,11
7	118,8	5,30	0,53	115,4	4,80	0,48	4,72	117,5	5,20	0,47	2,22
8	124,5	5,50	0,55	121,0	5,60	0,56	4,49	123,0	5,60	0,51	2,06
9	130,2	5,60	0,56	126,2	5,50	0,55	4,62	128,5	5,80	0,53	2,21
10	134,0	5,60	0,56	130,4	5,20	0,52	4,74	131,0	5,60	0,51	3,94
11	141,6	6,00	0,60	137,1	5,80	0,58	5,42	137,7	5,20	0,47	5,13
12	152,5	7,50	0,75	148,0	6,20	0,62	4,64	145,8	6,80	0,53	5,88
13	153,2	6,50	0,55	149,1	6,00	0,60	5,06	147,7	7,00	0,64	7,75
14	158,8	7,60	0,69	154,1	6,60	0,66	4,32	153,2	6,80	0,63	6,20
15	162,5	6,50	0,59	157,8	5,40	0,54	5,88	160,0	7,80	0,71	6,20
16	166,4	6,50	0,59	162,4	6,50	0,65	4,54	164,9	7,20	0,68	2,71
17	168,2	6,80	0,62	164,8	7,00	0,70	3,62	167,3	7,40	0,68	1,63
18	169,6	5,80	0,58	165,3	6,50	0,65	4,94	169,0	6,20	0,57	1,50
19	171,5	5,80	0,58	166,6	5,40	0,54	6,83	170,5	6,40	0,58	1,22
20	171,8	6,50	0,59	167,2	7,00	0,70	5,5	170,6	6,80	0,66	1,36
աղջիկ											
6	113,7	5,50	0,50	110,7	4,50	0,45	4,48	112,6	4,40	0,44	2,10
7	118,6	6,70	0,57	115,7	5,70	0,57	3,86	117,1	6,20	0,62	2,10
8	124,5	6,80	0,68	121,4	6,00	0,60	3,41	122,7	7,00	0,70	1,81
9	130,0	5,60	0,56	126,5	6,40	0,64	4,12	126,7	7,30	0,73	3,36
10	134,0	6,70	0,67	131,0	6,60	0,60	3,33	128,5	7,50	0,75	5,00
11	141,5	7,20	0,72	137,7	7,00	0,70	3,78	137,5	8,00	0,80	3,64
12	152,5	7,50	0,75	148,7	7,40	0,74	3,62	148,5	7,80	0,78	3,64
13	155,8	6,90	0,63	152,0	6,50	0,65	4,13	150,9	7,80	0,78	4,80
14	158,7	7,20	0,68	154,3	7,00	0,70	4,63	155,7	6,20	0,62	3,00
15	159,6	6,40	0,58	155,0	6,20	0,62	5,41	157,0	5,90	0,59	3,25
16	160,2	5,30	0,48	157,0	5,40	0,54	4,44	157,6	5,70	0,57	3,51
17	160,2	6,00	0,55	157,2	5,80	0,58	3,75	157,8	6,00	0,60	1,73
18	160,7	7,80	0,70	157,7	6,60	0,66	3,03	159,2	6,50	0,65	1,56
19	161,0	6,20	0,57	158,2	6,00	0,60	3,77	158,9	5,60	0,56	1,75
20	161,5	6,64	0,61	159,0	5,50	0,55	3,05	160,4	5,80	0,58	1,40

ԼՂՀ-ի 6—20 տարեկան տղաների և աղջիկների կրծքի շրջագիծը (սմ) արցախյան պատերազմից առաջ (1987 թ.), պատերազմի ժամանակ (1993 թ.) և պատերազմից հետո (1998 թ.):

տարի	1987 թ			1993 թ				1999 թ			
	M	±σ	±m	M	±σ	±m	t	M	±σ	±m	t
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
տղա											
6	58,60	3,50	0,35	58,4	3,50	0,35	3,50	57,8	3,00	0,28	1,78
7	59,50	3,20	0,32	57,0	3,40	0,34	3,73	58,9	3,30	0,33	1,30
8	60,10	3,40	0,34	57,8	3,60	0,36	3,54	59,4	3,50	0,35	1,41
9	61,30	4,40	0,44	59,1	3,20	0,32	4,44	60,3	4,00	0,36	1,75
10	63,10	4,00	0,40	60,8	4,20	0,42	4,14	61,9	4,00	0,40	2,87
11	66,80	4,80	0,40	64,1	5,00	0,50	3,91	65,3	4,50	0,45	2,21
12	71,40	4,80	0,46	69,5	4,80	0,48	4,06	69,2	4,40	0,44	1,88
13	72,20	4,30	0,39	69,8	4,40	0,44	4,01	69,5	5,00	0,50	4,29
14	74,60	5,60	0,51	72,0	5,30	0,53	3,51	72,1	6,10	0,61	3,16
15	77,10	5,80	0,53	74,0	5,00	0,50	4,70	74,9	5,90	0,56	2,36
16	83,80	6,80	0,61	80,1	5,60	0,56	4,46	81,8	6,40	0,64	2,27
17	85,40	5,90	0,54	81,4	6,00	0,60	4,13	83,3	5,80	0,58	2,66
18	85,70	4,82	0,44	82,0	5,50	0,55	5,21	83,6	6,20	0,62	2,15
19	88,70	3,80	0,54	82,8	5,40	0,54	4,6	84,8	6,40	0,64	1,85
20	86,8	5,90	0,54	83,4	5,40	0,54	4,47	85,5	5,90	0,58	1,64
աղջիկ											
6	56,8	3,45	0,34	55,0	3,20	0,32	3,83	56,00	3,40	0,34	1,67
7	58,0	4,30	0,43	52,2	4,00	0,40	4,75	56,90	4,10	0,41	1,11
8	58,8	3,60	0,36	56,2	4,00	0,40	4,91	57,80	3,70	0,37	0,96
9	59,7	4,08	0,41	57,0	4,50	0,45	4,43	58,20	4,50	0,35	2,78
10	61,2	4,50	0,45	58,1	4,60	0,48	4,84	59,50	5,40	0,54	2,43
11	66,8	5,20	0,52	62,0	5,00	0,40	6,67	63,10	4,10	0,41	5,61
12	71,4	5,80	0,56	64,8	5,80	0,58	8,15	66,10	5,40	0,54	6,79
13	73,5	4,30	0,39	68,4	4,70	0,77	8,38	70,9	6,00	0,59	3,66
14	76,8	7,80	0,71	73,8	7,00	0,70	3,00	75,4	7,30	0,73	2,18
15	79,5	7,20	0,66	76,5	7,20	0,72	3,10	77,6	7,70	0,77	1,97
16	81,0	6,50	0,59	77,2	6,20	0,62	4,42	79,0	8,30	0,83	1,89
17	82,4	4,15	0,41	78,8	5,20	0,52	5,22	80,0	8,0	0,80	2,67
18	82,9	5,10	0,46	79,0	5,50	0,55	5,27	81,5	5,80	0,58	1,89
19	85,5	6,10	0,56	80,5	6,50	0,65	6,40	83,7	7,50	0,75	1,96
20	85,8	6,80	0,62	80,8	7,0	0,60	3,49	84,10	6,60	0,66	1,25

ПОКАЗАТЕЛИ МАЛЬЧИКОВ И ДЕВОЧЕК НАГОРНОГО-КАРАБАХСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ В ВОЗРАСТЕ 6--20 ЛЕТ ДО АРЦАХСКОЙ ВОЙНЫ, ВО ВРЕМЯ
ВОЙНЫ И ПОСЛЕ НЕЕ

Резюме

В статье приводятся данные об основных соматометрических показателях мальчиков и девочек Нагорно-Карабахской республики в возрасте 6-20 лет до Арцахской войны, во время войны и спустя 4 года после нее. На основе проведенных собственных исследований доказывається, что масса тела, рост тела и окружность груди у исследованных в мирное время, то есть до арцахской войны были довольно высокие, однако во время хищнической и длительной войны, завязанной Азербайджаном, эти показатели были значительно ретардированы и в 1999 году были довольно низкими ($t > 3$) нежели до войны. В период перемирия в этих показателях наблюдался рост и через 4 года, т.е. в 1998 году, часть из них была восстановлена в параметрах до военного периода, а у других все еще остаются низкими. В частности не восстановлена масса и рост тела мальчиков и девочек в возрасте 6-16 лет ($t > 2$). Окружность груди у мальчиков не восстановлена в возрасте 9-18 лет, а у девочек в возрасте- 9-19 лет.

S. A. AGHASIAN, A. B. AGHASIAN

INDEXES OF THE BOYS AND GIRLS OF THE REPUBLIC OF NAGORNO KARABAKH AT THE
AGE 6--20 YEARS BEFORE THE WAR, DURING THE WAR AND AFTER IT

Summary

The article gives us the data on basic somatometric indexes of the boys and girls of the Republic of Nagorno Karabakh at the age of 6--20 years before the war, during the war and 4 years after it. According to my own researches it has been proven that the weight of the body, growth and the diameter of breast of the children having been researched in peace time, i. e. before the war, is much higher than during the cruel and long lasting war unleashed on Karabakh by Azerbaijan: this indexes in 1999 are significantly low ($t > 3$). During the cease fire an increase of some of them took place, however some indexes are still low. In particularly, the weight and growth of boys and girls at the age 6--16 is not rehabilitated. The same about the diameter of boys breast at 9--18 girls at 9--19.